

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONI VA YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARLARIDA RAHBAR MAS‘ULIYATI KONSEPSIYASI: QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLIL

Turabekova Laylo Shavkat qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti, Sharq tillari fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

[*turabekovalayloshavkatovna@gmail.com*](mailto:turabekovalayloshavkatovna@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni va Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida rahbar mas‘uliyati konsepsiyasi qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida har ikki asarda ideal rahbar obrazining adolat, donolik, xalqparvarlik va ma‘naviy yetuklik kabi fazilatlar orqali ifodalangani aniqlanadi. Shuningdek, rahbarning jamiyat va davlat oldidagi mas‘uliyatiga doir qarashlarning o‘xshash hamda farqli jihatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: “Saddi Iskandariy”, “Qutadg‘u bilig”, rahbar mas‘uliyati, ideal hukmdor, adolat.

Kirish

Sharq xalqlari ma‘naviy merosida davlat boshqaruvi va rahbar shaxsining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Turkiy adabiyotning yirik namoyandalari Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy o‘z asarlarida adolatli boshqaruv, xalq manfaatlarini himoya qilish hamda rahbarning axloqiy mas‘uliyati masalalariga keng o‘rin berganlar. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari davlatni boshqarish tamoyillari, hukmdorning fazilatlarini va uning jamiyat oldidagi burchlarini yorituvchi muhim didaktik manba bo‘lsa, Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni Iskandar obrazi orqali ideal rahbar konsepsiyasini badiiy-falsafiy talqin etadi.

Mazkur asarlarda rahbar mas‘uliyati masalasi turli badiiy shakllarda ifodalangan bo‘lsa-da, ularning g‘oyaviy asosida adolat, donishmandlik, xalqparvarlik va mas‘uliyat kabi umumiy qadriyatlar mujassamdir. Shu sababli ushbu asarlarni qiyosiy-tipologik jihatdan o‘rganish Sharq siyosiy-axloqiy tafakkurida rahbar shaxsiga qo‘yilgan talablarni aniqlash, shuningdek, ular o‘rtasidagi mushtarak va farqli jihatlarni yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar Tahlili

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari hamda Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni yuzasidan ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan.

“Qutadg‘u bilig”ning siyosiy-falsafiy va axloqiy qarashlari N. Mallayev, B. To‘xliyev, Q. Karimov kabi olimlar tomonidan o‘rganilib, asarda davlat boshqaruvi, adolat va hukmdor mas‘uliyati masalalari markaziy o‘rin egallashi ta’kidlangan. Tadqiqotchilar asarni turkiy xalqlarning davlat boshqaruvi haqidagi dastlabki ensiklopedik manbalaridan biri sifatida baholaydilar.

Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda Iskandar obrazi ideal hukmdor timsoli sifatida talqin qilinadi. Jumladan, A. Hayitmetov va S. G‘aniyevlarning tadqiqotlarida dostonda adolat, xalqparvarlik, ilm-ma’rifatga homiylik va rahbarning ma’naviy mas‘uliyati masalalari keng yoritilgani qayd etilgan. Navoiy Iskandar obrazini yaratishda Sharq va G‘arb manbalaridagi an‘analarni ijodiy qayta ishlab, uni komil hukmdor darajasiga ko‘targanligi alohida ta’kidlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda ham Sharq mumtoz adabiyotidagi siyosiy-axloqiy qarashlar tahlil qilingan. B. Lewis va A. Bombaci kabi olimlar turkiy va fors-tojik adabiy an‘analarida hukmdorlik konsepsiyasining shakllanishi hamda uning ijtimoiy-falsafiy asoslarini yoritganlar. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida “Qutadg‘u bilig” va “Saddi Iskandariy” asarlarida rahbar mas‘uliyati konsepsiyasi qiyosiy-tipologik aspektda maxsus o‘rganilmagan. Mazkur maqola aynan shu jihatni tadqiq etishga qaratilgani bilan avvalgi izlanishlardan farqlanadi.

Natijalar Va Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari hamda Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni Sharq siyosiy-axloqiy tafakkurida rahbar mas‘uliyati konsepsiyasini yorituvchi muhim manbalar hisoblanadi. Har ikki asarda davlat boshqaruvi markaziga rahbar shaxsi qo‘yilgan bo‘lib, mamlakatning ravnaqi yoki tanazzuli bevosita uning ma’naviy-axloqiy fazilatlariga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Biroq ushbu g‘oya asarlarda turlicha badiiy va didaktik vositalar orqali ifodalangan.

“Qutadg‘u bilig”da rahbar mas‘uliyati davlatni adolat asosida boshqarish bilan bog‘lanadi. Asarning bosh qahramonlaridan biri Kuntug‘di adolat timsoli sifatida tasvirlanib, hukmdorning eng muhim vazifasi xalq va davlat manfaatlarini himoya qilishdan iborat ekanligi ko‘rsatib beriladi. Yusuf Xos Hojib hukmdorni nafaqat siyosiy rahbar, balki jamiyatning ma’naviy tayanchi sifatida ham talqin qiladi. Muallifning fikricha, adolatsiz hukmdor davlatning yemirilishiga sabab bo‘ladi, adolatli hukmdor esa xalq farovonligini ta’minlaydi. Asarda:

“Elni tutsa bek adolat birla tutar”

mazmunidagi qarashlar davlat barqarorligi va rahbar mas‘uliyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ifodalaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, “Qutadg‘u bilig”da rahbar mas‘uliyati to‘rtta asosiy tamoyilga tayanadi: adolat,

aql, qanoat va davlat manfaatini ko'zlash. Bu tamoyillar Kuntug'di, O'gdulmish, Oyto'ldi va O'zg'urmish obrazlari orqali tizimli ravishda yoritiladi.

“Saddi Iskandariy” dostonida esa rahbar mas'uliyati Iskandar obrazi misolida badiiy-falsafiy jihatdan talqin qilinadi. Navoiy Iskandarni oddiy sarkarda yoki hukmdor sifatida emas, balki ilm va adolatga tayanuvchi komil inson darajasiga ko'taradi. Dostonda Iskandar dunyoni zabt etishdan ko'ra, odamlar o'rtasida adolat o'rnatishga intiluvchi hukmdor sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, uning olimlar va donishmandlar bilan muloqotlari rahbar faoliyatida ilmning ahamiyatini ko'rsatadi. Bu jihat “Qutadg'u bilig”dagi O'gdulmish obrazining aql va tafakkurga asoslangan maslahatlari bilan ma'lum darajada mushtaraklik kasb etadi.

Qiyosiy tahlil natijasida har ikki asarda rahbarning xalq oldidagi javobgarligi ustuvor masala sifatida talqin qilinishi aniqlandi. Yusuf Xos Hojib hukmdorning mas'uliyatini ko'proq siyosiy va amaliy boshqaruv tamoyillari orqali izohlasa, Navoiy uni axloqiy va ma'naviy kamolot bilan bog'laydi. “Qutadg'u bilig”da davlat manfaatlari va boshqaruv mexanizmlari batafsil tavsiflansa, “Saddi Iskandariy”da hukmdorning ichki dunyosi, ma'naviy pokligi va insonparvarlik fazilatlari ko'proq yoritiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, har ikki mutafakkir rahbarning ilmga munosabatini uning mas'uliyatining muhim mezoni sifatida baholaydi. Yusuf Xos Hojib bilimli rahbar xalqni to'g'ri yo'lga boshlashini ta'kidlasa, Navoiy Iskandar timsolida ilm-fan homiysi bo'lgan hukmdor idealini yaratadi. Bu qarashlar Sharq siyosiy tafakkurida “olim hukmdor” konsepsiyasining shakllanganligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida yana bir muhim jihat aniqlandiki, ikkala asarda ham rahbarning shaxsiy manfaatlari emas, balki xalq manfaatlari ustuvor qo'yiladi. “Qutadg'u bilig”da hukmdor xalq dardini tinglovchi va ularning ehtiyojlarini qondiruvchi shaxs sifatida tasvirlangan bo'lsa, “Saddi Iskandariy”da Iskandarning turli xalqlar bilan adolatli munosabat o'rnatishga intilishi uning xalqparvar hukmdor ekanligini namoyon etadi. Bu jihat Sharq adabiyotidagi ideal rahbar modelining muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asari va Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni Sharq adabiy-falsafiy tafakkurida rahbar mas'uliyati konsepsiyasini yorituvchi muhim manbalardir. Qiyosiy-tipologik tahlil natijasida har ikki asarda adolat, donolik, xalqparvarlik va mas'uliyat ideal rahbarning asosiy fazilatlari sifatida talqin etilishi aniqlandi. Shu bilan birga, “Qutadg'u bilig”da ushbu masala ko'proq siyosiy-didaktik yo'nalishda, “Saddi Iskandariy”da esa badiiy-falsafiy va ma'naviy-axloqiy jihatdan

yoritilgan. Mazkur asarlarda ilgari surilgan g'oyalar bugungi kunda ham rahbarlik madaniyati, boshqaruv etikasi va ijtimoiy adolat masalalarini anglashda muhim nazariy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bombaci A. The Histoire des Turcs et des Mongols. – Naples: Istituto Universitario Orientale, 1969. – 312 p.
2. Lewis B. The Political Language of Islam. – Chicago: University of Chicago Press, 1988. – 178 p.
3. Ғаниева С. Навоийшунослик масалалари. – Тошкент: Фан, 1974. – 248 б.
4. Каримов Қ. Қутадғу билиг. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи. – Тошкент: Фан, 1971. – 964 б.
5. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976. – 544 б.
6. Ҳайитметов А. Навоий ижодининг ижтимоий-фалсафий масалалари. – Тошкент: Фан, 1963. – 286 б.